

Sovyetler Birliđi'nin çöküşünün ardından sosyalist planlama¹

Allin Cottrell ve W. Paul Cockshott

1. Giriş

Sosyalist hesaplama tartışmasının mevcut durumu teorik açıdan tatminkâr olmaktan uzak görünüyor. Tartışmanın deyim yerindeyse kış uykusuna yattığı epey uzun bir dönemin ardından, 1980'lerin ortalarında bir dizi önemli katkı yapılmıştı. Bu yeni katkılarda, erken savaş sonrası dönemin yaygın kabullerine ([Oskar] Lange ile diğerlerinin, sosyalist bir ekonominin rekabetçi piyasa sisteminin kaynak tahsisini nasıl taklit edebileceğini etkili şekilde gösterdikleri fikrine) keskin şekilde karşı çıkılmıştı. Özellikle Lavoie,² evvelki tespitleri yapmış olan neoklasik yazarların, sosyalizmde akılcı ekonomik hesaplamanın olanaksızlığına dair Avusturya Okulu iddialarını yanlış anladıklarını ve dolayısıyla gerçekte buna

---

1 *Revue européenne des sciences sociales*, cilt 31, sayı 96, 1993 içinde yayınlanan bu yazıyı Türkçeye Özgür Öztürk çevirmiştir.

2 D. Lavoie, *Rivalry and Central Planning*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

yanıt veremediklerini uzun uzun tartıştı.³ Biraz daha farklı bir perspektiften, Nove'un *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı* kitabı, etkili merkezi planlamanın olanaksızlığına dair daha pragmatik bir görüş sundu.⁴ Nove'un argümanı Mises'e yahut Hayek'e dayanmamasına ve Avusturyalılar'ın aksine kendisi piyasa sosyalizminin bir çeşidini savunmasına rağmen, yine de onun merkezi planlamaya yönelik eleştirileri ile neo-Avusturya Okulu taraftarlarının eleştirileri birbirlerini karşılıklı olarak güçlendirmekteydi. Ardından, elbette, bu tartışmanın üzerinden fazla zaman geçmemişken, eski Sovyetler Birliđi'nde ve Dođu Avrupa'da merkezi planlamanın terk edildiğine tanık olduk.

Yaşanan bu olayların, bunları önceleyen planlama karşıtı argümanları doğruladığı, bugünlerde epey yaygın şekilde kabul edilmiş görünüyor. Fakat bu, **post hoc ergo propter hoc** ["bundan sonra oldu, demek ki bunun yüzünden oldu" –ç.n.] yanılığına benzer bir akıl yürütme hatası: Bu tıpkı, **Hindenburg** [zeplin] faciasından sonra birilerinin "Eh, çok sayıda insanı havadan taşıyacak emniyetli bir makine inşa etmenin olanaksız olduğunu size söylemişim" demesine benziyor. Merkezi planlama konusunda olanaksızlık argümanı **belki** doğrudur (ki biz doğru olmadığını savunuyoruz), ama bu argümanın teorik bir zeminde kurulması gerekir. Bu bakış açısından, planlama karşıtı argümanların tartışmada henüz uygun şekilde sınanmadığını öne sürüyoruz.

Neoklasik iktisatçıların, bugün görüldüğü şekliyle tarihin ilerleyişini izlemekten memnuniyet duymaları şaşırtıcı değil; olduğu kadarıyla sosyalist hesaplama tartışmasına yönelik tüm ilgilerini kaybetmiş ve dikkatlerini eski sosyalist devletlerde piyasa sistemine geçiş sorunlarına yöneltmiş durumdalar. Bununla birlikte, sosyalist iktisatçıların, uzun bir süre boyunca argümanlarının esas kısmını oluşturan planlamayı savunmak istemeleri veya en azından, pes etmeden önce, sosyalizmi eleştirenlerin argümanlarını derinlemesine incelemeleri beklenirdi. Fakat bu çizgide pek az çalışma yapıldı: dava neredeyse hükmen kaybedilmiş gibi görünüyor. *Socialist Review*, *Rethinking Marxism*, *Socialism and Democracy*, *New Left Review*, *Economy and Society* ve *Socialist Register* gibi dergilerin son birkaç yıllık sayıları tarandığında, bu makalenin yazarları dışında,⁵ sosyalist planlamayı savunan tek yazarın, Alec Nove'a verdiği yanıtlar⁶ ve Sovyetler Birliđi üzerine

3 Ayrıca bkz. P. Murrell, "Did the theory of market socialism answer the challenge of Ludwig von Mises? A reinterpretation of the socialist controversy", *History of Political Economy*, sayı 15, 1983, s. 92–105; G. Temkin, "On Economic reforms in socialist countries: the debate on economic calculation under socialism revisited", *Communist Economies*, sayı 1, 1989, s. 31–59.

4 A. Nove, *The Economics of Feasible Socialism*, Londra: George Allen and Unwin, 1983. [*Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*, çev: Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları, 1991].

5 W.P. Cockshott ve A. Cottrell, "Labour value and socialist economic calculation", *Economy and Society*, cilt 18, sayı 1, Şubat 1989.

6 E. Mandel, "In defence of socialist planning", *New Left Review*, sayı 159, Eylül/Ekim 1986 ["Sosyalist Planlamanın Savunusu", Osman Akınhay (der.) *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*, İstanbul: Belge Yayınları, 1992 içinde]; "The myth of market socialism", *New Left Review*, sayı 169, Mayıs–

yazısıyla⁷ Ernest Mandel olduğu görülüyor. Bu son yazıda Mandel, tıpkı bizim gibi, Sovyet planlamasının çöküşünün genel olarak sosyalist planlamanın başarısızlığı anlamına gelmediğini savunuyor. Fakat onun gerekçeleri bizimkilerden hayli farklı. Özel olarak da “SSCB’de sosyalizm asla var olmadı”⁸ ve “Sovyet merkezi planlamasının özgül biçimlerinin temel toplumsal amacı [Stalinist bürokrasinin boyutlarını, gücünü ve ayrıcalıklarını genişletmekti]”⁹ iddialarından rahatsızlık duyuyoruz. Bu tür iddialar, sosyalist fikirleri tarihsel gerçeklikten koparma pahasına, deyim yerindeyse sosyalizmin teorik masumiyetini korumaya çalışıyor gibi görünüyor. Bizim görüşümüze göre, SSCB’nin sosyalist olduğunu teslim etmek, fakat bunun sosyalizmin tek olanaklı modelini temsil etmediğini öne sürmek daha iyi olacaktır.

Yakın dönemde sosyalist dergilerde planlamayı *savunmak* için pek az sayıda girişimde bulunulmakla kalmadı, ekonomik planlamaya dair de pek az ciddi tartışma gerçekleşti. Göze çarpan birkaç yorum, Nove’un ve neo-Avusturya Okulu taraftarlarının ulaştığı sonuçların eleştirel olmayan bir tekrarının ve beraberinde de ara sıra “demokratik planlama”ya ilişkin istekli bir yorumun pek az ötesine geçiyor. Örneğin Kenworthy, “bürokratik merkezi planlı sosyalizm”i tartışırken, alışıldık şekilde, “merkezdeki kişilerin, kaynakları etkin tahsis edecek tutarlı, iyi koordine edilmiş bir plan tasarlamak üzere, alttakilerden yeterli miktarda kesinlikli ve güncel bilgi toplamasının olanaksızlığından” söz ediyor.¹⁰ Bunun ardından, “Marksistlerin en yaygın savunduğu model” olduğunu söylediği “demokratik merkezi planlı sosyalizm” üzerine bir paragrafı var, fakat demokratik unsurun, bürokratik planlamayla ilişkili olarak ortaya çıkan bilgi meselesini nasıl açacağına dair herhangi bir yorumda bulunmuyor.

Aynı durum, yakın dönemde yayınlanmış olup sosyalizmi savunan kitaplar için de geçerli – çoğunlukla, iktisadi planlamadan ya hiç söz edilmiyor¹¹ yahut bu konu üstünkörü bir karşı argümanla çabucak geçiliyor.¹² Burada Devine bir istisna oluşturuyor ve (yerinde bir eleştirisini yaptığı) piyasa sosyalizmi ile merkezi planlama arasında, “müzakereci koordinasyon” kavramı aracılığı ile bir orta yol çizmeye çalışıyor.¹³ Devine’nin argümanları ilginç, fakat müzakereci koordinasyon kavramı, bazı durumlarda uygulanabilse bile, genel olarak ekonominin

---

Haziran 1988 [“Piyasa Sosyalizmi Efsanesi”, a.g.e. içinde].

7 E. Mandel, “The roots of the present crisis in the Soviet economy”, R. Miliband ve L. Panitch (der.), *The Socialist Register 1991*, Londra: Merlin, 1991 içinde.

8 a.g.e., s. 194.

9 a.g.e., s. 197.

10 L. Kenworthy, “What kind of economic system? A leftist’s guide”, *Socialist Review*, cilt 20, sayı 2, Nisan–Haziran 1990, s. 110.

11 Örneğin, S.E. Bronner, *Socialism Unbound*, Londra: Routledge, 1990.

12 A. Levine, *Arguing for Socialism*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1984.

13 P. Devine, *Democracy and Economic Planning*, Cambridge: Polity Press, 1988.

düzenlenmesi için bize fazla hantal görünüyor.

Przeworski, “kapalist toplumdaki sosyalist etiketini taşıyan sosyalist partiler, bir alternatifin benzerinden bile vazgeçmiştir” yorumunu yapmıştır;¹⁴ bu sadece örgütlü siyasal partiler için değil, pek az istisna dışında, sosyalist entelektüeller için de geçerli görünüyor.¹⁵ Bu yazıdaki amacımız bu eksikliği kapatmak, bu da iki tür argüman öne sürmeyi içeriyor. İlk, uygun bir planlama sisteminin ana hatlarını çiziyoruz ve modern bilgisayar teknolojisini veri olarak bunun teknik uygulanabilirliğini inceliyoruz. İkincisi, Sovyet planlamasının neden “başarısız” olduğuna dair bir analiz sunuyoruz; bunu, Sovyetleri bizim savunduğumuz türden bir sistemi geliştirmekten alıkoyan özgül ideolojik, toplumsal ve teknik faktörleri ele alarak yapıyoruz.¹⁶

2. Önerilerimizin ana hatları

Öncelikle, etkin bir merkezi ekonomik planlama sistemini işletmek için gereken genel koşulları –bunların herhangi bir uygulanabilir sistemde fiilen hayata geçirilip geçirilemeyeceği sorununu şimdilik bir yana bırakarak– ortaya koymak yararlı olacaktır. Ekonomiye ilişkin olarak, girdi–çıkıtı perspektifinden, etkin merkezi planlama şu üç temel unsur gerektirir:

1. *Nihai çıktılar* için bir dizi hedef belirleyip bunu periyodik olarak güncelleyecek bir sistem; bu sistem hem tüketici tercihleri hem de alternatif malları üretmenin görel maliyeti hakkında bilgi içerecektir (maliyetin uygun ölçüsünü şu an için açıkta bırakıyoruz).

2. Her bir üründe, gerekli *brüt çıktılar* için, verili herhangi bir nihai çıktılar kümesinin içeriğini hesaplayacak bir yöntem. Bu aşamada, bu hedefler üretim birimlerine iletilmeden önce, emek arzının ve mevcut sabit üretim araçları stoğunun yarattığı kısıtlar ışığında, sonuçta oluşan brüt çıktı hedefleri kümesinin

14 A. Przeworski, “Class, production and politics: A reply to Burawoy”, *Socialist Review*, cilt 19, sayı 2, Nisan–Haziran 1989.

15 Yakın dönemde, piyasa sosyalizmi lehine bazı argümanlar ileri sürülmüştür (örneğin, D. Miller, *Market, State and Community: Theoretical Foundations of Market Socialism*, Oxford: Clarendon Press, 1989; P. Bardhan ve J. Roemer, “Market socialism: a case for rejuvenation”, *Journal of Economic Perspectives*, cilt 6, sayı 3, Yaz 1992); fakat bu tür argümanlar, merkezi planlamaya karşı itirazları kabullendikleri ölçüde, burada belirttiğimiz noktalara karşı örnek oluşturuyorlar. Yazılanları derinlemesine ele alacak yerimiz yok, ama bize kalırsa, “piyasa sosyalizmi”, sosyalist ekonomilerin çözülmesinin epey kırılğan ve yarı ömrü aylarla ölçülebilir bir yan ürünü gibi görünüyor. Piyasa sosyalizminin istikrarsızlığı şu yazıda teorik bir zeminde tartışılmaktadır: N. Scott Arnold, “Marx and disequilibrium in market socialist relations of production”, *Economics and Philosophy*, cilt 3, sayı 1, Nisan 1987.

16 Konuyla ilişkili üçüncü bir argüman türü daha bulunuyor: Avusturya Okulu'nun planlama karşıtı tezlerine teker teker karşı çıkmak. Bunu bir başka yerde yaptık, bkz: A. Cottrell ve W.P. Cockshott, “Calculation, complexity and planning: the socialist calculation debate once again”, *Review of Political Economy*, 1993 (basılacak).

uygulanabilirliğini kontrol edecek bir araç da mevcut olmalıdır.

3. Dağınık üretim birimlerinin plana çoğunlukla uymasını sağlayacak bir izleme, ödüllendirme ve yaptırım sistemi.

Bu unsurların sağlanması bir dizi önkoşul içerir; özellikle de dağınık ekonomik bilginin toplanıp işlenmesi için uygun bir sistem ve üretim maliyeti için akılcı bir ölçü gereklidir. Aynı zamanda, Nove'un¹⁷ vurguladığı önemli ve tamamen geçerli bir noktayı da belirtmeliyiz: etkin merkezi planlama için, planlamacıların yukarıdaki türden hesaplamaları tamamen ayrıştırılmış verilerin ayrıntı düzeyinde yapabilmeleri gerekir. İşletmeler arasında yatay piyasa bağları olmadığı zaman, işletme düzeyinde yönetim “merkez kendisine bilgi vermediği sürece, toplumun neye ihtiyaç duyduğunu *bilemez*”.¹⁸ Dolayısıyla, eğer merkez tutarlı bir planı yeterli ayrıntı düzeyi ile belirleyemiyorsa, planın *toplum terimlerle* “dengeli” olabileceği gerçeği pek işe yaramaz. İlgili herkes dünyanın en iyi niyetlerine sahip olsa bile, işletme düzeyinde belirlenen özgül çıktı kararlarının düzgün şekilde birbirine uyacağının hiçbir garantisi yoktur. Bu genel noktayı Yun¹⁹ da teyit etmiştir; 1980'lerin ortaları itibarıyla, Gosplan'ın yıllık planlarında sadece 2.000 mal için madde/malzeme dengesini [**material balances**] oluşturabildiğini belirtmektedir. Gossnab'ın ve sanayi bakanlıklarının hesaplamaları dâhil edildiğinde, takip edilen ürünlerin sayısı, o dönemde Sovyet ekonomisinde üretilen 24 milyon kalemin hâlâ çok uzağında kalmaktadır. Bu uyumsuzluk, “işletmeler üretme talimatı aldıkları ürünler kataloğuna ilişkin olarak planlarını gerçekleştirdikleri halde, aynı zamanda, belirli kullanıcıların acil ihtiyaç duyduğu ürünleri üretmemiş olabilirler” anlamına geliyordu.

Aşağıdaki argümanımız, bu özel sıkıntıyla yüzleşiyor: “Temelde piyasa dışı bir modelde, merkezin ne yapılması gerektiğini keşfetmesinin şart olduğu” fikrine katılıyoruz;²⁰ ayrıca, Yun'un, Gosplan'ın bunu neden başaramadığına dair açıklamalarını da kabul ediyoruz; fakat Nove'un “merkez bunu mikro ayrıntı düzeyinde *gerçekleştiremez*” iddiasına itiraz ediyoruz.²¹

Temel önerilerimiz hayli basit şekilde ortaya konabilir; fakat, okuyucudan, gerekli düzeltmeler, nitelemeler ve ayrıntılar için burada yerimiz olmadığını

---

17 A. Nove, *The Soviet Economic System*, Londra: George Allen and Unwin, 1977; Nove, *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadi*.

18 Nove, *The Soviet Economic System*, s. 86.

19 O. Yun, *Improvement of Soviet Economic Planning*, Moskova: Progress Publishers, 1988, s. 55.

20 Nove, *The Soviet Economic System*, s. 86. Fakat bir çekincemiz var. Diyelim ki, merkezi plan A işletmesini B işletmesi için ara mal x üretmesini söylese, ki bu da bir başka y malının üretiminde kullanılacaksa, ve plancılar A ile B'yi bu konuda uyardırlarsa, x malının kesin tasarım spesifikasyonu konusunda iki işletme arasında “yatay” tartışma için kapsam yok mudur? (Yani, A ile B arasında piyasa ilişkileri yokken bile).

21 a.g.e.

akılda tutmasını rica ediyoruz.²² Önerilerimiz, şematik biçimde, aşağıdaki gibidir.

1. *Temel toplumsal hesaplama birimi ve maliyet ölçüsü olarak emek–zamanı*

Çeşitli üretken faaliyet alanlarına kaynakların tahsisi, bir toplumsal emek bütçesi şeklini alır. Aynı zamanda, temel etkinlik kriteri olarak emek–zamanının asgariye indirilmesi ilkesi benimsenmiştir. Yani, Mises²³ ile, akılcı sosyalist hesaplamanın, “paranın da mübadelenin de olmadığı bir ekonomide, ekonomik hesaplama izin veren nesnel olarak tanınabilir bir değer birimi gerektirdiği ve sadece emeğin bu şekilde kavranabileceği” hususunda anlaşırız. Mises’in bunun ardından öne sürdüğü, emek–zamanının bile “nesnel değer birimi” rolünü oynayamayacağı iddiasına elbette katılmıyoruz. Bu anlamda, bir başka metinde²⁴ onun iki argümanına karşı çıkmıştık; belirtmek gerekirse, Mises’e göre emek–zamanı hesaplaması, yeniden üretilemez doğal kaynakların eksik kıymetlendirilmesine yol açar, ayrıca farklı vasıf düzeylerindeki emekleri ortak bir paydaya indirgemenin (ücret düzeylerinin piyasada belirlendiği bir sistem dışında) hiçbir akılcı yolu yoktur.

2. *Emek–kuponuna dayalı bölüşüm sistemi*

Marx’tan şu iki fikri alıyoruz: emekçilere “emek kuponları” ile ödeme yapılması ve tüketicilerin, toplumsal fondan, yaptıkları emek katkısına eşit miktarda emek içeren malları çekebilmeleri (üretim araçlarının, kamu mallarının ve hizmetlerinin birikimi, çalışamayacak durumda olanların desteklenmesi gibi, emek–zamanının komünal kullanımını dengeleyecek vergiler düşülerek). Temelde eşitlikçi bir ödeme sistemi öngörüyoruz; ama eşitlikçilikten uzaklaşıldığı ölçüde (yani, bazı çalışma türleri saat başına bir kupondan daha fazla ve bazıları da daha düşük ödüllendirildiğinde) makro ekonomik dengenin sağlanması, yine de, *toplum* emek kuponu tedavülünün harcanan toplam cari emeğe eşit olmasını gerektirir. Ayrıca, böyle bir bağlamda en uygun vergilendirme sisteminin, işçi başına sabit bir vergi olduğunu öneriyoruz; bu, deyim yerindeyse, sosyalist toplum için tekdüze bir üyelik ücretidir. Bu vergi (istihdam dışındakilere yapılan net transferler), aslında, tüketicilere tüketim malları çıktısını başabaş miktarda satın almak üzere yeterli harcanabilir kupon bırakacak şekilde, mevcut emek kuponu tedavülünün sadece yeterli bir kısmını “iptal” etmelidir. (Bu nokta aşağıda 4. maddede geliştirilmektedir.)

22 Bunlar W.P. Cockshott ve A. Cottrell, *Towards a New Socialism*, Spokesman Books, 1993 (basılacak) içinde geniş biçimde geliştirilmiştir.

23 L. von Mises, “Economic calculation in the socialist commonwealth”, F.A. von Hayek (der.) *Collectivist Economic Planning*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1935 içinde, s. 116.

24 Cottrell ve Cockshott, “Calculation, complexity and planning”.

3. Başlıca tahsis sorunlarına dair demokratik kararlar

Ana nihai kullanım kategorilerine toplumsal emeğin tahsisi (üretim araçlarının birikimi, kolektif tüketim, kişisel tüketim) demokratik karar almaya uygun bir malzeme sunar. Bu çeşitli biçimlerde olabilir: uygun aralıklarla, belirli harcama kategorileri konusunda doğrudan oylama (örneğin sağlık sistemine ayrılan toplumsal emek oranının artırılması, azaltılması veya aynen devam ettirilmesi); bir dizi önceden dengelenmiş plan değişkeni konusunda oylama; veya planlama öncelikleri konusunda ayrı platformlardaki “partiler”in seçim rekabeti gibi.

4. Tüketim malları algoritması

Bu konudaki önerimiz “Lange artı Strumilin” olarak tanımlanabilir. Lange’den “deneme–yanılma” sürecinin değiştirilmiş bir versiyonunu alıyoruz; bu süreçte, tüketim mallarının piyasa fiyatları, toplumsal emeğin çeşitli tüketim malları arasında yeniden tahsisine rehberlik etmektedir. Strumilin’den, sosyalist dengede, her üretim hattında yaratılan kullanım değerinin, harcanan toplumsal emek–zamanı ile orantılı olması gerektiği fikrini alıyoruz.²⁵ Temel fikir şudur: Plan, belirli bir nihai tüketim malları vektörünün üretilmesini gerektirir ve bu mallar da içerdikleri toplumsal emek miktarıyla işaretlidir [fiyatlandırılmıştır]. Mallar emek değerlerine uygun olarak fiyatlandırıldığı zaman tekil mallar için planlı arzlar ve tüketici talepleri çakışıyorsa, sistem zaten dengededir. Fakat dinamik bir ekonomide bu pek mümkün değildir. Arzlar ve talepler eşit değilse, tüketim malları için “pazarlama yetkilisi”, (yaklaşık) kısa vadeli dengeyi sağlamak, yani arzı kit olan malların fiyatlarını yükseltmek, fazlası bulunanların fiyatlarını ise düşürmek amacıyla, fiyatların ayarlanmasıyla görevlidir.²⁶ Sürecin bir sonraki adımında, planlamacılar, çeşitli tüketim mallarında, piyasa denge fiyatının emek değerine oranlarını inceler. (Bu büyüklüklerin her ikisinin de emek–zamanı cinsinden ifade edildiğine dikkat ediniz; birinci durumda *içerdiği* emek miktarı, diğerinde emek kuponları.) Strumilin’in kavramlaştırmasını izleyerek, bu oranlar uzun dönem dengede eşit (ve birime eşit) olmalıdır. Bir sonraki dönem için tüketim malları planı, bu nedenle, ortalamanın üzerinde fiyat/değeri olan mallar için genişletilmiş üretimi, ortalamanın altında olanlar içinse çıktının azaltılmasını gerektirecektir.²⁷

25 Yarım yüzyıldan fazla süre boyunca Strumilin’in çalışmasının temel bir teması olan bu nokta, şu çalışmasında özellikle açıklıkla ifade edilmiştir: S.G. Strumilin, “K teorii tsenoobrazovaniya v usloviyakh sotsializma”, Akademiya Nauk USSR (der.) *Aktual’niye problemy ekonomicheskoy nauki v trudakh S.G. Strumilina*, Moskova: Nauka, 1977 içinde, s. 136–137.

26 Piyasa denge fiyatlarıyla, mallar elbette ki en fazla ödeme yapmak isteyenlere gider. Eşitlikçi bir gelir dağılımı verili iken, buna herhangi bir itiraz göremiyoruz.

27 Doğal olarak, burada bir talep tahmini unsuru da gereklidir: mevcut oranlar, tamamen mekanik bir kuraldan ziyade faydalı bir kılavuz sağlarlar.

Her bir dönemde, ya girdi-çıktı yöntemleri ya da alternatif bir dengeleme algoritması kullanılarak plan *dengelenmelidir*.²⁸ Yani, nihai çıktılarının hedef vektörünü sağlamak için gereken brüt çıktılar önceden hesaplanmalıdır. Bu, Lange'nin sistemine²⁹ karşıttır; onun sisteminde, planın *tutarlılığı* –sadece optimalliği değil– “deneme–yanılma”ya bırakılmış gibi görünüyor. Bununla birlikte, bizim şemamız, tüketici talebi kalıbının mükemmel şekilde *ex ante* [önceden] öngörülmesine dair mantıksız koşulu içermemektedir; bu konudaki ayarlama, tarihsel zamanda gerçekleşen yinelemeli (**iterative**) bir sürece bırakılmıştır.³⁰

Bu şema, Nove'un,³¹ emek değerlerinin, üretim maliyeti için geçerli bir ölçü verseler bile, planlama için temel sağlayamayacağını öne süren itirazını karşılamaktadır. Nove'un belirtmek istediği, kendi başına emek içeriğinin bize farklı malların kullanım değeri hakkında hiçbir şey söylemediğidir. Bu elbette doğru,³² ama sadece, tüketicilerin [mallara ilişkin] değerlendirmeleri için bağımsız bir ölçüye ihtiyacımız olduğu anlamına gelir; ve planlı arz ile tüketici talebini kabaca dengeleyen emek kuponu cinsinden fiyat, tam da böyle bir ölçü sağlamaktadır. Aynı sebepten, dinamik koşullar altında sosyalizmin karşılaştığı sorunlara dair tartışmasında Mises'in³³ öne sürdüğü bir noktaya da yanıt verebiliriz. Dikkate aldığı dinamik faktörlerden biri, tüketici talebindeki değişmedir; **buna ilişkin olarak** şöyle yazar: “Ekonomik hesaplama ve bununla birlikte, üretim maliyetlerinin yaklaşık olarak bile tespit edilmesi mümkün olsaydı, o zaman, her bir bireysel yurttaşın, kendisine tahsis edilen toplam tüketim birimlerinin sınırları dahilinde, ne istiyorsa onu talep etmesine izin verilebilirdi...” Fakat, şöyle devam ediyor, “sosyalizmde böyle bir hesaplama mümkün olmadığı için, talebe dair bu türden tüm sorunlar devlete bırakılmalıdır.” Bizim önerimiz, tam da Mises'in erişilemez olduğunu öne sürdüğü tüketici tercihi için izin vermekte-

28 Belirli üretim araçlarında verili stoklara izin veren alternatif bir algoritma şu kaynakta verilmektedir: P. Cockshott, “Application of artificial intelligence techniques to economic planning”, *Future Computer Systems*, cilt 2, sayı 4, 1990.

29 O. Lange, “On the economic theory of socialism”, B. Lippincott (der.) *On the Economic Theory of Socialism*, New York: McGraw-Hill, 1938 içinde.

30 Lange, sosyalist hesaplama tartışması üzerine daha sonraki düşüncelerinde (“The computer and the market”, C. Feinstein (der.) *Socialism, Capitalism and Economic Growth: Essays Presented to Maurice Dobb*, Cambridge: Cambridge University Press, 1967 içinde), optimal bir planın, 1938'de öngördüğü gibi gerçek zamanlı deneme yanılma gerekmeden, bilgisayar tarafından önceden hesaplanabileceğini öneriyor gibidir. Tüketici talep fonksiyonlarının hepsinin önceden bilinmesini gerektirdiği ölçüde, bu bize zorlama görünüyor.

31 Nove, *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*.

32 Marx'ın açıkça anladığı gibi: “Verili bir emek üretkenliği temelinde, üretimin her özel alanındaki ürünlerin belirli bir miktarının üretilmesi, toplumsal emek–zamanın belirli bir miktarını gerektirir; her ne kadar bu oran farklı üretim alanlarında değişse de ve bu ürünlerin yararlılığı ile yahut bunların kullanım değerlerinin özel doğası ile hiçbir içsel ilişkisi olmasa da.” K. Marx, *Capital*, cilt 3, Londra: Lawrence and Wishart, 1972, s. 186–187.

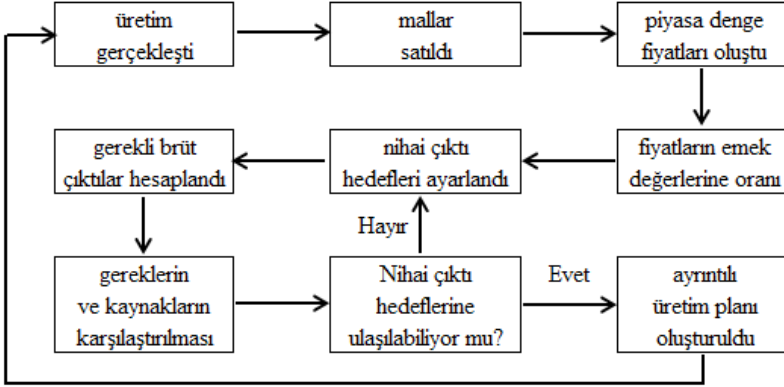
33 L. von Mises, *Socialism*, New Haven: Yale University Press, 1951, s. 196 vd.

dir.

Yukarıdaki şema, bir bütün halinde özet olarak Şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 1: Planlama mekanizmasının ana hatları

3. Hesaplamanın uygulanabilirliği

1. Emek değerlerinin hesaplanması

Yukarıdaki öneriler, ekonomideki her ürünün içerdiği emek miktarını hesaplanmanın mümkün olduğu varsayımına dayanmaktadır. Problem ilke olarak çözülebilir, zira birbirleriyle ilişkileri n adet doğrusal üretim fonksiyonu ile kurulan n adet bilinmeyen emek değeri vardır. Zorluk ilke ile değil, ölçükle ilişkilidir. Ürün sayısı n milyonlara ulaştığında, hesaplama pek de basit değildir.

Sorunu klasik matris terimleriyle, bir $n \times (n+1)$ matrisiyle ifade edersek, satırlar ürünleri ve sütunlar da üretilen girdiler artı doğrudan emeği temsil ederken, denklemlerin Gauss elemesi kullanılarak analitik çözümü n^3 adet çarpma işlemi ve biraz daha fazla sayıda toplama ve çıkarma gerektirir. Tablo 1, ekonomi için farklı boyutlar varsayılarak, bu hesaplama için bilgisayar ihtiyacını göstermektedir. Tek işlemcinin saniyede 10^6 çarpma yapabildiğini, çoklu bir işlemcininse saniyede 10^9 çarpma yapabildiğini varsayıyoruz.

Tablo 1: Emek değerleri için Gauss çözümü

Ürün sayısı	Çarpma işlemleri	Gereken zaman (saniye olarak)	
		Tek işlemci	Çoklu işlemci
1.000	1.000.000.000	1.000	1
100.000	10^{15}	10^9	1.000.000
10.000.000	10^{21}	10^{15}	10^{12}

10 milyon ürün içeren bir ekonomide, sadece hesaplama süresini dikkate aldığımızda, çoklu işlemcinin bile sonucu hesaplamak için 10^{12} saniye yahut otuz

bin yıldan fazla zaman alacağı görülebilir. Bu yetmezmiş gibi, durum, matrisin depolanması için gereken bellek nedeniyle daha da karmaşık hale gelecektir, ki bu da n^2 biçiminde artmaktadır. Şu anda kullanılabilen en büyük bellekler 10^{10} kelime işleyebilmektedir, bu da problemin boyutunu yaklaşık 100.000 ürünün hesaplanmasıyla sınırlayacaktır.

Bununla birlikte, matrisin **seyrekliğini** hesaba katarsak (yani, tam ayrıntısıyla belirlendiğinde, sıfır değeri taşıyan çok sayıda girdinin olması), problem daha kolay ele alınabilir hale gelir. Herhangi bir tekil ürünün üretimine doğrudan giren farklı türdeki parçaların sayısının n^k olduğunu varsayalım ($0 < k < 1$); k için, epey muhafazakâr görünen 0,4 değerini varsayarsak,³⁴ bellek ihtiyacının şimdi $n^{(1+k)} = n^{1.4}$ biçiminde arttığını buluruz. Problemi, yaklaşık çözümler elde etmek için yinelemeli sayısal teknikler (Gauss–Seidel veya Jacobi) kullanarak daha da basitleştirebilirsek, $An^{1.4}$ düzeyinde bir hesaplama karmaşıklığı fonksiyonu elde ederiz; burada A , yanıtın gerektirdiği kesinlik düzeyi ile belirlenen küçük bir sabittir.

Bu, Tablo 2'de gösterildiği gibi, sorunu açıkça mevcut bilgisayar teknolojisinin kapsamı içinde kalan bir soruna indirger. En büyük test gereksinimi bellek olarak kalır, ama bu da şu anda mevcut makinelerin kapasitesi dahilindedir.

Tablo 2: Emek değerleri için yinelemeli çözüm ($A=100$ varsayılarak)

Ürün sayısı	Çarpma işlemleri	Sözcük belleği	Gereken zaman (saniye olarak)	
			Tek işlemci	Çoklu işlemci
1.000	158.489	31.698	0,158	$1,6 \times 10^{-4}$
100.000	100.000.000	20.000.000	100	0,1
10.000.000	$6,3 \times 10^{10}$	$1,2 \times 10^{10}$	63.096	63,10

2. Kaynak tahsisi

Planın gerektirdiği net veya nihai çıktılarının karışımının –mevcut teknolojilerin ve üretim araçları stoklarının da– belirlenmiş olduğunu varsayarsak, uygulanabilir bir planı hesaplamak ne kadar zor olur? Uygulanabilir bir planla, mevcut kaynakları kullanarak en azından gerekli çıktıları üreten bir planı kastediyoruz. Bundan hareket ederek, kaynaklar veri iken, planlı çıktı bileşimi uygulanamaz ise bunu belirleyebilir miyiz?

Buna dair klasik yaklaşım doğrusal programlama kullanmaktır, fakat milyonlarca ürün içeren bir ekonomide hesaplama gereksinimleri ne yazık ki ürkütücü düzeydedir. Fakat, koşullarımızı biraz gevşetmek ve optimal çözüm yerine “iyi”

³⁴ Bu, örneğin 10 milyon ürün içeren bir ekonomide, her ürünün ortalama 631 doğrudan girdisi olduğu anlamına gelir.

bir çözüme yönelmek istersek, emek değeri hesaplamaları için tarif edilene benzer bir sadeleştirme yapabiliriz. Bir yaklaşım, nihai çıktıların hedef listesinden başlamak ve bunlara karşılık gelen gerekli brüt çıktılara geri dönmektir (emek değerleri için kullanılanla aynı türden yinelemeli çözüm yöntemiyle ve girdi-çıkıtı matrisinin seyrekliğinden aynı şekilde yararlanarak). Brüt çıktılar vektörü verili iken, çeşitli türlerdeki emek ve sabit üretim araçları için genel gereksinimleri belirlemek dolambasız olacaktır. Bu gereksinimler karşılanabiliyorsa, her şey yolundadır; yok karşılanamıyorsa, nihai son çıktıların hedef listesi kırılabilir ve tekrar denir. Bu adımlar, Şekil 1'in sol alt köşesinde bir döngü şeklinde gösterilmektedir. Hesaplanabilir olsa da, bu yöntem, döngü boyunca her defasında hedef çıktı vektörünün "elle" ayarlanmasını gerektirmesi ve tüm kaynakların olabildiğince eksiksiz kullanılmasını sağlamakta başarısız olması mahzurlarına sahiptir. Nöral ağlar üzerine literatürdeki fikirlerden yararlanan tercih edilebilir bir alternatif teknik, Cockshott tarafından ortaya konulmuştur.³⁵ Bu, emek değerlerinin yinelemeli çözümünde olduğu gibi, $\mathbf{An}^{(1+k)}$ karmaşıklık düzeyindedir. Hesaplama gereksinimleri bu nedenle esas olarak aynıdır.

İkinci yöntemle üretilen çözüm ne anlamda "iyi"dir? Prosedür, çeşitli türde üretim araçlarının mevcut stokları ile ve mevcut emek-zamanı ile sınırlandırılmış olarak, nihai çıktıların hedef kümesi ile hesaplanan uygulanabilir küme arasındaki uyumun derecesi için bir ölçünün tanımlanmasını içerir. O zaman, algoritma, aslında, bu uyum derecesini maksimuma çıkarmayı amaçlayan uygulanabilir planlar arasında arama yapmaktadır. Arama algoritmasının doğası, global maksimumu bulmaktan ziyade yerel bir maksimumda oluşabilecek şekildedir; bu, hesaplamanın izlenebilirliği için ödenen bedeldir. Yine de, çözümün optimal plan değil sadece iyi uygulanabilir bir plan olduğu gerçeği, planlamayı piyasa ile kıyaslarken ciddi bir sorun yaratmaz, zira hiçbir gerçek piyasa optimal üretim yapısına ulaşamaz.

3. Mevcut bilgisayar teknolojisi ile karşılaştırma

Ekonominin tamamı için, ya emek değerlerini hesaplamak ya da uygulanabilir bir plan hesaplamak için gereken bilgisayar kaynaklarının ölçeğini ortaya koyduk. Tablo 3'ten, gerekli bellek ve işlem gücünün mevcut makinelerin kapasiteleri dahilinde olduğunu görebiliyoruz. Saniyede 10^9 çarpma işlemi yapabilen bir çoklu işlemci varsaydık; Tablo 3'te gösterilen makinelerin kapasiteleri, saniyede 1.6×10^{10} ila 3×10^{11} çarpma işlemi arasında değişmektedir. Bir bilgisayarda sürdürülebilir performansla ulaşmadan önce maksimum kapasiteden bir miktar indirim yapmak gerekir, ama hedef performansımız açıkça gerçekçidir. Bellek gereksinimleri de mevcut ürün yelpazesi içindedir. Modern bilgisayarlarla, günlük olarak emek değerlerinin güncel bir listesini hesaplamak ve haftalık olarak

³⁵ Cockshott, "Application of artificial intelligence techniques to economic planning".

yeni bir perspektif plan hazırlamak öngörülebilir. Bu, bir piyasa ekonomisinin verebileceği tepkiden biraz daha hızlıdır.

Tablo 3: 1992 yılında süper bilgisayarların özellikleri³⁶

Makine	İşlemci sayısı	Maksimum Gflop	Fiyat (milyon \$)	Bellek (GB)
Cray90	16	16	30	16
KSR1	1088	43	30	34
Intel Paragon	4096	300	55	128
DEC Alpha	1024	150	20	32

4. Sovyet planlama modeli ve sorunları

Bizim argümanımız, Sovyetler'in, hem ideolojik hem de teknik nedenlerden ötürü, esasen belirttiğimiz türde sistemler kurmaya yaklaşmadığıdır. Elbette Sovyet planlama sistemi ilk başta oldukça etkindi. Sovyetler, çok yüksek bedelle olsa da, herhangi bir kapitalist ekonominin yapabileceğinden çok daha kısa sürede, bir ağır sanayi temeli ve özellikle de Nazi savaş makinesini mağlup edebilen bir silah sanayisi inşa edebildi. Bu gelişme aşamasında, ham planlama yöntemleri yeterliydi: ekonomi elbette ki teknolojik olarak şu andakinden çok daha az karmaşıktı ve planlar nispeten az sayıda kilit hedef belirlemekteydi. Öyle olsa bile, ilk başlardaki 5 yıllık planlar döneminde arz ile talep arasındaki devasa yanlış eşleşmelere dair çok sayıda öykü vardır; emek girdilerinin ve malzemelerin muazzam ölçüde genişlemesi, bu tür dengesizliklere rağmen kilit hedeflere ulaşabileceği anlamına geliyordu.

İlk Sovyet planlarının yukarıda ana hatları verilen şemaya uygun olarak hazırlanmadığını belirtmek gerekiyor. Nihai çıktıların hedef listesinden gerekli brüt çıktılar listesine geriye doğru tutarlı ve ayrıntılı şekilde ilerlemek, Gosplan'ın kapasitesinin çok ötesindeydi. Çoğu zaman, bunun yerine, planlamacılar, **kendileri de brüt olarak belirlenen hedeflerden** yola çıktılar: 1930'da şu kadar çok ton çelik, 1935'te bu kadar ton kömür vb. Bu erken deneyimin, sonraki yıllarda ekonomik mekanizma üzerinde zararlı bir etki yarattığı öne sürülebilir. Bu bir tür "üretimcilik" yarattı; kilit ara sanayi ürünlerinin tampon çıktılarının üretilmesi kendi içinde bir amaç olarak görülmekteydi.³⁷ Aslında, girdi-çıkıtı bakış açısın-

36 Kaynak: G. Bell, "Ultracomputers", *Communications of the Association for Computing Machinery*, cilt 35, sayı 8, Ağustos 1992.

37 Stalin'in (*Economic Problems of Socialism in the USSR*, New York: International Publishers, 1952 [J. Stalin, *Sosyalist Ekonominin Meseleleri*, çev: M. Kabagil, Ankara: Sol Yayınları, 1967]), sosyalizmde ekonomik faaliyetin temel amacının üretimin kendisi olduğu fikrine itiraz etme gereği

dan, ara mallarda olabildiğince **tasarruf yapmak** istenir. Amaç, nihai çıktıların arzu edilen hacmiyle tutarlı olarak, kömür, çelik, çimento vb. ürünleri **minimum miktarda** üretmek olmalıdır.

Her ne olursa olsun, savaş sonrası yeniden inşa döneminden sonra, erken sanayileşme döneminden miras kalan planlama sistemi türünün, tüketici talebini tatmin edecek dinamik, teknolojik olarak ilerici bir ekonomi geliştiremediği ortaya çıktı. Uzay araştırmaları gibi bazı öncelikli sektörler dikkate değer başarılar sergilediler, ama bu türden başarıların genelleştirilememesi sistemin içsel bir özelliği gibi görünüyordu; gerçekten de, ayrıcalıklı sektörler verilen önceliğin aksine, tüketim malları üretimi, kaynaklardan arta kalan rolüne indirildi. 1960'lar ve 70'ler boyunca, şu veya bu türde reformlara yönelik tekrarlı girişimler temelde başarısızdı, bu da sonraki Brejnev yıllarının mahut “durgunluğu”na (**zastoi**) yol açtı.

Bu sonucun sebebi ne? Yukarıdaki argümanların ışığında kendisini hemen gösteren bir nokta, o zamanki Sovyet bilgisayar ve telekomünikasyon olanaklarının durumudur. Yani, mevcut Batılı bilgisayar teknolojisini kullanarak etkin, ayrıntılı bir planlamanın mümkün olduğunu savunduk, ama 1970'lerde Sovyet planlamacılarının erişebildiği teknoloji buna kıyasla çok ilkel. Bu nokta önemli ve buna döneceğiz, ama öykünün sadece bir kısmı ve diğer bazı hususlar da vurguyu hak ediyor.

1. Akılcı planlama yöntemlerine karşı ideolojik direnç

“Marksist” ortodoksiye resmi Sovyet bağlılığının akılcı planlama yöntemlerinin benimsenmesinin önüne engeller koyduğu iyi bilinmektedir. Planlamaya yeni yaklaşımlar, piyasa ilişkilerinin devreye girmesiyle hiçbir ilgisi olmayanlar bile, genellikle şüpheyle karşılanmaktaydı. Girdi-çıkıtı yöntemi ile ilgili olarak, Augustinovic,³⁸ bu yöntemin “özgür demokratik ekonomiye komünist planlama kötülüğünü, sosyalist ekonomiye ise burjuva ideolojisi kötülüğünü sokuşturmakla” suçlanmasındaki çifte ironiye dikkat çekmiştir. Trem³⁹ de planlama sürecini nihai çıktı hedeflerinden başlatma fikrinin, ortodoksluğun resmi koruyucuları tarafından tüketim odaklı ve dolayısıyla bir şekilde “burjuva” olarak görüldüğünü

---

duymuş olması dikkate değer (Yaroşenko Yoldaş'a yönelttiği eleştirilere bakınız). Tıpkı “Dizzy with Success” makalesinde ([“Başarı Sarhoşluğu”], 1930; şurada yeniden basılmıştır: Stalin, *Works*, cilt 12, Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1955) tarımdaki zorla kolektifleştirmenin “aşırılıkları” konusundaki eleştirilerinde olduğu gibi, burada da Stalin daha önce teşvik ettiği bir görüşe yahut pratiğe sonradan saldırıyor olabilir.

38 Maria Augustinovic, “Integration of mathematical and traditional methods of planning”, M. Bornstein (der.) *Economic Planning, East and West*, Cambridge, Mass: Ballinger, 1975 içinde, s. 137.

39 V. Trem, “Input-output analysis and Soviet planning”, J.P. Hardt (der.), *Mathematics and computers in Soviet economic planning*, New Haven: Yale University Press, 1967, s.104.

ileri sürmektedir. Benzer şekilde, Kantorovich'in doğrusal programlama konusundaki çığır açan çalışması uzun süre reddedilmiştir.

Teorik yeniliklerin bu şekilde ideolojik olarak reddedilişinin en kötü örnekleri 1959 civarında sona ermiş gibi görünebilir. Tretyakova ve Birman⁴⁰ 1959 yılını girdi-çıkıtı yönteminin resmi olarak saygın hale geldiği yıl olarak zikrediyorlar; bu aynı zamanda, Kantorovich'in 1943'te yazdığı *Ekonomik Kaynakların En İyi Kullanımı* kitabının nihayet yayınlandığı yıldır. Bununla birlikte, Kantorovich'e 1965'te (Nemçinov ve Novojilov ile birlikte) Lenin ödülü verildikten sonra bile, fikirleri hâlâ ortodoks kesimden bilgisiz eleştiriler almaktaydı.⁴¹ Ayrıca, girdi-çıkıtı ve doğrusal programlama en sonunda bir dereceye kadar resmi övgü alsa da, bu teknikler fiili Sovyet planlama prosedürlerinin kıyısında kaldı. Bu kısmen, yukarıda belirtilen hesaplama sorunlarından kaynaklanmaktaydı; bu, girdi-çıkıtı yöntemlerinin, çok daha kaba “madde/malzeme dengesi” hesaplarının yerini, bu ikincinin kapsadığı malların tamamı için alamayacağı anlamına geliyordu (ki bu da üretilen malların tam listesinin sadece görece küçük bir alt grubuydu).⁴² Diğer bazı nedenler aşağıda belirtilmiştir.

2. “Pratik planlama” ile tumturaklı araştırmalar arasındaki ayrışma

Burada, Gosplan ile Gosstab'ın (teorik temelden yoksun ve Politbüro'dan gelen **ad hoc** [amaca mahsus] politik baskılarla yönlendirilen) rutin faaliyetleri ile araştırma enstitülerinde planlamanın yüksek matematik kullanılarak teorileştirilmesinin aşırı artışı arasındaki çatallanmaya işaret ediyoruz. Bu ayrışmanın iki tarafı vardır. Bir yandan, “pratik planlamacılar”, direnişleri ideolojik terimlerle rasyonelize edilmemiş olsa bile yeniliklere karşı dirençli görünmektedir. Kushnirsky,⁴³ Gosplan'ın iki araştırma enstitüsünde (Bilimsel Araştırma İktisat Enstitüsü ve Ana Bilgisayar Merkezi) girdi-çıkıtı çalışmaları yapılmakla birlikte, bu çalışmaya fiili Gosplan bölümlerinin katılımının “asgari” olduğunu belirtmektedir. Bunun için verdiği sebeplerden biri de, “planlamacılar, nihai talep bileşenlerini belirlemenin brüt çıktıyı belirlemekten bile daha zor olduğu kanısında” biçimindedir.⁴⁴ Öncelikle nihai çıktılarını planlama sistemine geçmek, belirtmiş olduğumuz gibi,

40 A. Tretyakova ve I. Birman, “Input-output analysis in the USSR”, *Soviet Studies*, cilt XXVIII, sayı 2, Nisan 1976, s. 161.

41 L. Smolinski (der.) L.V. Kantorovich: *Essays in Optimal Planning*, Oxford: Basil Blackwell, 1977, Giriş'te tartışıldığı gibi; ayrıca bkz. Nove, *The Soviet Economic System*, 12. bölüm.

42 Planlamacıların çeşitli zamanlarda kendilerini ele alabilir saydıkları girdi-çıkıtı sistemlerinin sınırlılıkları konusunda bkz. Treml, “Input-output analysis and Soviet planning”; M. Ellman, *Soviet Planning Today: Proposals for an Optimally Functioning Economic System*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971; Yun, *Improvement of Soviet Economic Planning*; V. Treml, “The most recent Soviet input-output table: a milestone in Soviet statistics”, *Soviet Economy*, cilt 5, sayı 4, 1989.

43 F.I. Kushnirsky, *Soviet Economic Planning 1965-1980*, Boulder, Colorado: Westview, 1982.

44 a.g.e., s. 118.

geleneksel Sovyet kalıbında ciddi bir değişmeye işaret eder, Gosplan'ın yapma konusunda isteksiz görüldüğü bir değişiklikti bu. Kushnirsky'nin belirttiği gibi, "Sovyet ekonomisinde mal ve hizmetlere olan talep, çıktı seviyesinden türetilen 'tatmin edici' talep ile ikame edildiğinden, planlamacılar, üretim planlarını, nihai talep bileşenlerinden daha kesin şekilde belirleyebileceklerine inanıyorlar."⁴⁵

Yine, 1960'ların sonlarında Otomatik Planlama Hesaplamaları Sisteminin (ASPR) başlatılmasını, Kushnirsky, Gosplan'ın fiili prosedürleri üzerinde çok az etkisi olmuş olarak görmektedir. "ASPR projesinin planlamacılar için yeni sorunlar yaratmadığına, zira kullanımının asgari düzeyde kaldığına"⁴⁶ dikkat çekiyor ve devamla şöyle açıklıyor: "Geliştirenler gerekli yeteneklere sahip olsa bile, planlama tekniklerinde ASPR aracılığıyla değişikliğe fazla yer yoktu. ASPR, mevcut planlama metodolojisini takip etmeli ve sadece Gosplan tarafından onaylanan değişiklikleri yapmalıydı. Aksi takdirde önerilen teknikler uygulanamazdı ve Gosplan onlar için ödeme yapmazdı."⁴⁷ Özetleyerek, "Gosplan'ın deney yapacak yer olmadığını" belirtiyor.⁴⁸

Ayrışmanın ikinci yönü, araştırma enstitülerinde yapılan işlerin en azından bir kısmının soyutlanmış doğasında yatmaktadır. Bunlar, mikro düzeyde planlama için bazı iyi fikirler ürettiler (örneğin Kantorovich'in doğrusal programlaması), fakat bir bütün olarak sistemin "optimal planlaması" üzerine yapılan çalışmaların çoğu ümitsiz şekilde soyuttu, zira bir çeşit "toplumsal refah fonksiyonu"nun yahut "toplumsal fayda"nın genel bir ölçüsünün önceden belirlenmesini gerektiriyordu.⁴⁹ Bu umutsuz görevde pek az ilerleme kaydeden "optimal planlama" teorisyenleri, girdi-çıktı yöntemlerine yönelik "ilginin soğumasına" katkıda bulundular. Tretyakova ve Birman⁵⁰ durumu şöyle anlatıyor: "Sadece optimal sonuçlara götürecek model ve yöntemler dikkate değerdı. Girdi-çıktı temelinde optimal modelin inşa edilemeyeceği neredeyse hemen açıkça anlaşıldığında, çoğu basitçe ilgisini yitirdi."

Bu bağlamda, 1990 yılında SSCB'de kapitalizmin hızla kurulması esnasında kısa bir süre ün kazanan ama saçma şekilde pratik olmaktan uzak "500 Gün" planının yazarı S. Shatalin'in, daha önceki bir bağlamda, planı optimal hale getirmek için eşit ölçüde pratiklikten uzak bir metnin yazarı olduğunu belirtmek ilginçtir.⁵¹

---

45 a.g.e.

46 a.g.e., s. 119.

47 a.g.e., s. 123.

48 a.g.e.

49 Bu tür sorunların yanı sıra, Kushnirsky, araştırma enstitülerinde ASPR projesi bağlamında yürütülen mevcut planlama teknolojisine dair çalışmaların düşük kalitesine dikkat çekmektedir. Enstitülerde üretilen hesaplamaların algoritmik sunumlara uygun olmadığını ve "bu materyalin amacını belirlemenin zor olduğunu" görmüştür. *Soviet Economic Planning 1965-1980*, s. 124.

50 "Input-output analysis in the USSR", s. 179.

51 Ellman, *Soviet Planning Today*, s.11'deki açıklamaya bkz. Shatalin hem girdi-çıktıyı hem

Aksine, bizim kendi önerilerimiz –kesinlikle karmaşık bilgi sistemlerine dayansalar da– nispeten sağlam ve dolambaçsızdır. Toplumsal fayda ya da optimallik için **a priori** bir ölçüt belirleme girişimi yoktur; daha ziyade “toplumsal fayda”, (a) kaynakların sektörlere geniş dağılımı konusunda demokratik seçim yoluyla ve (b) tüketim malları için piyasa denge fiyatlarının emek değerlerine oranlarının şablonu aracılığıyla ortaya konulmaktadır.

3. *Gelişmiş tekniğin temel reform ihtiyacını gereksiz kıldığı fikri*

1960'lardan 1980'lerin başlarına kadar olan dönemde Sovyet planlama sisteminde reform girişimlerinin başarısızlığına dair –SBKP önderliği tarafından çeşitli zamanlarda öne sürüldüğü görülen– bir başka neden de, yeni matematik ya da hesaplama yöntemlerinin uygulanmasının ekonominin işleyişini iyileştirmek için “acısız” bir araç sağladığı fikriydi; bu araç, (mesela piyasa ilişkilerinin yaygın olarak kullanılmasının aksine) mevcut sistemi temelde bozmayacaktı. Aslında, ileri teknik yöntemler, sadece ekonomik sistemin bir bütün olarak revize edilmesi bağlamında gerçek getiriler sağlayabilirdi; bu da, **diğerlerinin yanı sıra**, işletmelerin performansını değerlendirmek ve ödüllendirmek için sistemlerin yeniden yapılandırılması dâhil, planlamanın amaçlarının ve mantığının yeniden değerlendirilip açıklığa kavuşturulmasını içerirdi. Goodman ve McHenry,⁵² 1960'lı yılların sonlarında hizmete giren Otomatik Yönetim Sistemlerinin (ASUP), büyük ölçüde, amaçları mevcut sistem altındaki işletmelerin fiili amaçları ile çelişen bir yabancı protez olarak görülüp reddedildiğini açıklığa kavuşturmuştur. Örneğin, “optimal, minimal envanter seviyesi” biçimindeki idealize edilmiş ASUP hedefi, işletmelerin geleneksel “olabildiğince fazla malzeme” elde etme hedefiyle doğrudan çelişmekteydi; “kapasiteyi gerçekçi şekilde değerlendirme” ASUP hedefi ise “kapasiteyi eksik bildir” biçimindeki işletme hedefine ters düşmekteydi. Açık ki, ASUP'un hedeflerini etkili hale getirmek için, sistemde cesur ve geniş kapsamlı bir reform yapılmalıydı.

Yukarıda 2. bölümde özetlediğimiz planlama şeması türünü düşünün. Burada üretim, (emek kuponu cinsinden belirtilen) piyasa denge fiyatının emek değerine oranının ortalamasının üstünde olduğu ürünler için artırılır, ortalamasının altında orana sahip ürünler içinse azaltılır. Böyle bir sistem, toplumsal emeği özellikle etkin şekilde kullanan işletmeleri (daha fazla emek ve üretim aracı tahsis ederek) etkili şekilde ödüllendirir; dolayısıyla, işletmeler, birim çıktı başına emek girdisinden (hem doğrudan hem de dolaylı) tasarruf edebilmelerini sağlayan herhangi bir yöntemi kullanmak için teşvik edilmiş olacaktır. Geleneksel Sovyet modelin-

---

de “optimal planlama”yı tartışmakta ve sadece ikincisinin “gerçekten bilimsel” olduğunu iddia etmektedir.

52 S.E. Goodman ve W.K. McHenry, “Computing in the USSR: recent progress and policies”, *Soviet Economy*, cilt 2, sayı 4, 1986, s. 332.

den kopmak için bu türden bir şema gerekecekti, orada işletmeler sadece kolayca elde edilebilen plan çıktı kotalarını sağlama almayı amaçlıyordu ve kendi etkinliklerini artırmaya hiç ilgi duymuyorlardı.

4. *Emek–zamanı muhasebesinin kullanılmaması*

Yukardaki noktadan devamla, emek–zamanını bir hesap birimi olarak kullanma biçimindeki klasik sosyalist fikrin neden terk edildiğini de ele almak gerekir; bu adımın, mikro düzeydeki herhangi bir akılcı ekonomik hesaplamayı hükümsüz kıldığını öne sürüyoruz. Emek–zamanı muhasebesi kullanma fikrinin, Rus Devrimi’nden de önce, etkili Alman Sosyal Demokrasisi tarafından zaten terk edildiğini göstermiştik.⁵³ Fakat fikir, Marx veya Ricardo’ya aşına olan herhangi biri tarafından yeniden keşfedilmek üzere ortadaydı. Kanımızca, SSCB’de ciddi şekilde benimsenmemesi, o toplumdaki iktidar ve nüfuz sahibi olanların ekonomik çıkarlarını yansıtıyor olmalıdır. Bunun radikal eşitlikçi içerimleri, gelir farklılıklarını tehdit edeceği memurlara hoş gelmeyecekti.

Bir kez emek–zamanı muhasebesi benimsenmediğinde, işçi sınıfının eşitlikçi tedbirlere yönelik baskısı, temel mallar üzerindeki sübvansiyonlarla satın alındı. Sübvansiyonlar, sosyalist eşitsizliğin vicdan azabıydı. Sonuçlarından biri, ücretleri gerekli emek–zamanı seviyesinin altına itmesiydi. Kapitalizmde patronlar, tüm sermaye teçhizatı için tam ödeme yaparken, çalışanların emeğinin sadece bir kısmını öderler; bu gerçek, ücret düzeyi ile ters yönde değişen emek tasarruf eden teknolojilerin uygulanmasına karşı sistematik bir yanlılık (**bias**) yaratır.⁵⁴ Düşük ücret oranları, emeğin, terhane (**sweatshop**) teknolojisiyle israf edilmesini teşvik eder. SSCB’deki etkiler benzerdi. Emek gücü ucuzken, işletmelerin emek istiflemeleri ve personel düzeylerine pek dikkat etmemeleri rasyoneldi. Buna karşılık, ödemeler ve ekonomik muhasebe için Marksçı emek değerlerinin kullanılması, emeğin kullanımında tasarrufa yönelik güçlü bir baskı oluşturacaktı. Çıktı hedeflerini önceden verili bir emek bütçesi içinde (buna göre, bir saatlik canlı veya bir saatlik cisimleşmiş emek aynı maliyettedir) karşılamak zorunda olan bir tesis, emeği makineyle değiştirme olasılığına karşı uyanık olma eğiliminde olacaktı.

5. *Bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojisinin durumu*

Yukarıda belirtildiği gibi, planlama önerilerimizin uygulanabilirliğini, son nesil Batı süper bilgisayarlarına referansla öne sürdük ve hiç şüphesiz Sovyetlerin elindeki bilgisayar teknolojisi buna kıyasla ilkeldi. Goodman ve McHenry,⁵⁵ Sovyet bilgisayar endüstrisinin durumunu 1980’lerin ortaları itibarıyla tarif edi-

53 Cottrell ve Cockshott, “Calculation, complexity and planning”.

54 Bkz. K. Marx, *Capital*, cilt 1, Harmondsworth: Penguin/New Left Review, 1976, s. 515–517; bu noktaya dair daha geniş bir tartışma için bkz. Cockshott ve Cottrell, *Towards a New Socialism*.

55 “Computing in the USSR”, s. 329.

yorlar; Batı ile olan ciddi mesafenin, kısmen bu sanayinin yalıtılmışlığının sonucu olduğunu belirtiyorlar: “Amerika Birleşik Devletleri'ninki de dâhil hiçbir bilgisayar topluluğu, dünyanın geri kalanıyla iletişimi ciddi ölçüde kısıtlanmış olsaydı, mevcut hızıyla hareket edemeyecekti.”

Yine de, hesaplamalarımızda mevcut süper bilgisayarları bir ölçüt olarak almayı uygun bulmuş olsak da, başka bir yerde,⁵⁶ nispeten mütevazı bir merkezi bilgisayarla iletişim halinde olan, işletme düzeyinde dağılmış bir kişisel bilgisayarlar ağı aracılığıyla aynı hedefe ulaşılabileceğini öne sürdük; daha yavaş, ama yine de pratik planlama amaçları bakımından faydalı bir zaman ölçüğünde. Bu perspektiften, Sovyet örneğinde belki de en ciddi teknik sınırlama telekomünikasyon sisteminin geriliği idi. Goodman ve McHenry,⁵⁷ Sovyet telefon sisteminin yavaşlığına ve güvenilmezliğine ve veri iletimi için yeterince iyi bağlantılar bulma sorunlarına dikkat çekiyorlar. Ayrıca, 1985'te kentli ailelerin yalnızca yüzde 23'ünün telefonunun olduğuna dair çarpıcı istatistiği aktarıyorlar.

Fakat, bir kez daha, teknolojiyi aşırı vurgulamak istemiyoruz. Allende'nin Şilisi'nde Stafford Beer tarafından geliştirilen⁵⁸ ekonomik bilgi sistemleri, sistemin amaçlarına dair siyasi irade ve teorik açıklık olduğunda mütevazı kaynaklarla neler yapılabileceğini gösteriyor. Sovyetler, planlamanın bilgisayarlaştırılmasıyla ne elde etmeyi umduğu konusunda eşit derecede açık olsaydı, o zaman, umduğu her şeyi ilk başta uygulamak imkânsız olsa bile, bilgisayar ve iletişim teknolojisindeki yeni gelişmelerden ortaya çıktıkları anda yararlanabilecek bir konumda olurdu. Aslında, elbette ki, Sovyet iktisatçılarının –yahut, her halükârda, Gorbaçov döneminde siyasi önderliğin gözdesi olanların– tartıştığımız türden algoritma ve bilgisayar sistemlerini geliştirmekle pek ilgilenmedikleri anlaşılıyor. 1980'lerin ortasına gelindiğinde, etkin planlamanın potansiyeline olan inançlarını yitirmişlerdi ve birçoğu, Reagan ve Thatcher hükümetlerinin örneklediği yenden dirilen serbest piyasa ekonomisi trenine bindiler.

Sonuç

Yukarıdaki argümanlara ilişkin olarak okuyucunun aklına bir soru gelebilir: SSCB'deki “en iyi kafalar” diyelim ki 25 yıllık bir dönem boyunca bunu başaramamışken, merkezi planlama için uygun bir planla ortaya çıkmakla aşırı kibir sergilemiş olmuyor muyuz? (Yani planlama sisteminin reformu meselesinin ortaya çıktığı 1960 gibi bir tarihten, tüm bu kavrayışın piyasaya geçiş lehine terk edildiği 1980'lerin sonuna kadar.) Yanıtımız, pek değil, Sovyet iktisatçılarından daha akıllı olduğumuzu düşündüğümüzden değil, daha ziyade aynı kısıtlar altında iş görmüyoruz olacaktır. Şemamızın iki ana entelektüel girdisi, (a) eleştirel,

56 Cockshott ve Cottrell, “Labour value and socialist economic calculation”, ek bölüm.

57 “Computing in the USSR”.

58 S. Beer, *Platform for Change*, Londra: Wiley, 1975'te anlatılmaktadır.

dogmatik olmayan bir Marksizm ve (b) modern bilgisayar bilimi. “Marksizm”in çoğu zaman gerici, bilim karşıtı bir işlev gördüğü eski SSCB’de bunları birleştirmek çok zordu. Görüşlerimiz, ortodoksinin koruyucuları tarafından muhtemelen sapkınlık olarak görülecekti; aynı zamanda, sosyalizm görüşleri sinik Brejnev yıllarında şekillenmiş olup Marksizmi sadece fosilleşmiş bir dogma olarak gören kişiler tarafından da naifçe sosyalist kabul edilecekti.

Bir başka noktaya da sonuçta en azından kısaca değinmek gerekiyor. Yukarıda 3. bölümdeki malzeme sadece planlama önerilerimizin **teknik** uygulanabilirliği ile ilgilidir; mevcut koşullarda **siyasi** uygulanabilirlik tamamen başka bir konudur. Fakat buna dair iki notumuz var. Her şeyden önce, Kotz’un⁵⁹ zikrettiği araştırmaya göre, halihazırda açık bir siyasal ifadesi olmasa da, Rusya’da bir çeşit sosyalizm için bir halk desteği kaynağı bulunmaktadır. İkinci olarak, kendi önerilerimiz, mevcut yaygın kabullere, piyasa sosyalisti önerilere kıyasla daha uzakta olsa da, uygulanabilirlik söz konusu olduğu ölçüde, piyasa sosyalistleri de esasen bizimle aynı gemideler: başlıca üretim araçları özelleştirilmişse, her türden sosyalizm, muhtemelen uzun bir tarihsel dönem için gündem dışı demektir.

Ana hatlarını çizdiğimiz türden planlama şemasını öngörülebilir bir gelecekte hayata geçirme olasılıkları ne olursa olsun, bu argümanların sosyalist hesaplama tartışmasının yeniden ele alınmasını kışkırtacağını umuyoruz. Yani, Sovyet sisteminin çöküşünün, kendi başına, etkin sosyalist planlamanın genel olanaksızlığına dair Avusturya Okulu’nun yahut başkalarının tezlerinin geçerliliğinin kanıtı olarak kabul edilemeyeceğini göstermiş olmayı umuyoruz.

Wake Forest Üniversitesi
İktisat Bölümü

---

59 D. Kotz, “The direction of Soviet economic reform: from socialist reform to capitalist restoration”, *Monthly Review*, cilt 44, sayı 4, Eylül 1992. Mayıs 1991 itibarıyla, Rusya’da yapılan bir ankete yanıt verenlerin yüzde 12’si “geçmişte olan gibi bir sosyalist toplumdaki” yanaydı, ilave olarak yüzde 43 “daha demokratik bir sosyalizm türü” istemektedir. Sadece yüzde 20, “ABD yahut Almanya’daki gibi bir serbest rekabetçi kapitalizm biçimini” tercih etmekteydi.